

Ємчук Т. Б.,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

ХУДОЖНЯ ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОБЛЕМИ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У РОМАНІ МАЛКОЛЬМА БРЕДБЕРІ “ОБМІННІ КУРСИ”

У статті проаналізовано художнє оприявлення окремих аспектів проблеми кросс-культурної комунікації у романі Малкольма Бредбері “Обмінні курси”. Виокремлено ключові лінгвістичні, історичні, суспільні та світоглядні фактори, що детермінують діалог між різними культурними парадигмами.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, культурний код, тоталітарна свідомість, парадигма “свій”/ “чужий”.

В статтє проанализована художественная репрезентация отдельных аспектов проблемы кросс-культурной коммуникации в романе Малкольма Бредбери “Обменные курсы”. Выделено важные лингвистические, исторические, социальные и мировоззренческие факторы детерминирующие диалог между разными культурными парадигмами.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, культурный код, тоталитарное сознание, парадигма “свой”/ “чужой”.

The article deals with the analysis of fictional representation of some aspects of the problem of crosscultural communication in the novel “Rates of Exchange” by Malcolm Bradbury. Key linguistic, historical, social and ideological factors, that determine a dialogue between different cultural paradigms have been distinguished.

Key words: crosscultural communication, cultural code, totalitarian consciousness, paradigm of “native”/ “alien”.

У глобалізованому мультикультурному світовому просторі кінця ХХ – початку ХХІ століття питання між-культурної комунікації є особливо на часі. Ця проблема стала предметом розгляду науковців майже усіх галузей: філософії, історії, економіки, політології, педагогіки, а особливо культурології і філології. Дослідники виокремлюють різні аспекти зазначеної теми, а саме передумови, причини, механізми, принципи, закони, а також і наслідки взаємодії між культурами у різних сферах людської життєдіяльності. Важливу нішу у цій системі займає література, яка виступає репрезентуючим елементом культури, відображає ключові тенденції та окреслює вектори її розвитку.

Як зазначає П.І.Осипов, “визначаючи поняття культури, ми розглядаємо її як універсально поширену і водночас специфічну для певного суспільства, нації, організації або групи орієнтаційну систему, яка зумовлює сприйняття, мислення, оцінювання та дії людей усередині відповідного суспільства” [2, с. 48]. Дослідник наголошує, що ця орієнтаційна система може бути репрезентована відповідними символами (напр., мова, немовні форми вираження, такі як міміка і жестикуляція та специфічні значеннєві норми поведінки).

Очевидно, усі згадані характеристики є унікальними для кожної окремої культури, а відтак, у процесі взаємодії між їхніми представниками (навіть через посередництво однієї мови) часто можуть виникати непорозуміння через розбіжності інтерпретацій певних явищ у різних культурних парадигмах. На думку П. І.Осипова вони зумовлені такими факторами:

- різні мовні структури та різні мовні закони при контекстуально адекватних ситуаціях;
- різні норми вживання, такі як, наприклад, фразеологічні звороти, соціально нормовані схеми дій, використання соціолектів/діалектів;
- різний соціокультурний контекст: системи традицій, норм, оцінок; історичні і географічні реалії, політична система, соціальний устрій, власне розуміння культури, освітніх та соціальних ідеалів, табу тощо;
- різний рівень пізнання окремого індивідуума, його “горизонт”, а саме: соціальне довкілля, життєва практика, здобуті навички, умови життя та праці, традиції, соціальний статус і т.ін. [Див. 2, с. 50].

Досліджуючи проблему “непорозуміння” між культурами, Мішель Ле Барон виокремила фактори світоглядного характеру, які часто спричиняють конфлікт інтерпретацій в процесі міжкультурної комунікації, особливо між Західними та Східними культурами, об’єднавши їх у чотири групи:

- сприйняття часу і простору;
- трактування категорій “доля” та “особиста відповідальність”;
- важливість репутації індивіда у суспільстві;
- невербальна комунікація [Див. 4].

Метою запропонованої статті є вивчення проблеми зіткнення двох полярних культур, художньо трансформованої у романі британського письменника та літературознавця, лауреата Букерівської премії, Малкольма Бредбері “Обмінні курси”. В основі сюжету твору покладено розповідь про візит професора лінгвістики Егнуса Петворта до Слаки, яка тут постає як збірний образ комуністичних країн Східної Європи. Таким чином, читач сприймає тоталітарну реальність очима представника демократичної Британії, створену британським письменником.

Важливо зазначити, що на пострадянському просторі цей роман не був об’єктом спеціального дослідження у літературознавстві. У цьому контексті наголосимо, що визначальним фактором рецепції роману буде світогляд читача. Саме культурна парадигма реципієнта визначатиме тональність сприйняття. Враховуючи відомі суспільно-історичні чинники, інтерпретації твору читачами у Британії та на пострадянському просторі суттєво відрізняться: перші сприйматимуть реалії твору з позиції “чуже”, для других фікційний світ роману матиме впізнавані ознаки “свого”. Важливою детермінантою стане також віковий фактор: для людей,

народжених після 90-х, роман сприйматиметься не більше, як вигадана історія з іронічним відтінком, у той час, як для старших читачів це буде своєрідним екскурсом у цілком реальне минуле.

Отож, у романі Малкольма Бредбері прочитуємо протиставлення двох культур, з акцентом на описі "чужої" для письменника культури вигаданої країни Слаки. Визначальним принципом побудови сюжету є протиставлення суспільно-історичних умов у двох країнах. Так, у Британії – це час правління Маргарет Тетчер, відомої в історії як "залізна леді". І, хоча для цієї країни це доволі складний період в політичному та економічному відношенні, вона вигідно відрізняється від Слаки в період тоталітарного правління комуністичних лідерів.

Полярність між двома культурами ілюструється вже на перших сторінках розповіді, коли Петворт покидає розмаїтий і космополітичний аеропорт Хітроу, у якому метушиться яскравий і різнобарвний натовп, і разом із групою дисциплінованих "однакових" людей в однаково простому і безликому одязі сідає на літак "ІЛ", що переносить його в іншу реальність. Вже на борту літака Петворт розуміє, що він переміщується в інший світ, де "буття визначає свідомість". Відповідно змінюються і його відчуття довколишньої реальності.

Зазначимо, що важливу художню функцію у романі відіграють деталі, такі як перелік дорогих брендів, популярних на Заході, чи згадки про звички Британців (відпочинок на Сейшелах, відвідування психоаналітика, світські бесіди про модерне мистецтво тощо), які свідчать про їх матеріальний достаток і демократизм. І тут же репрезентується дійсність слакців, настільки детально й точно, що читач втрачає відчуття фікційності і сприймає текст роману як інформацію з довідника про історію, культуру та побут реальної східноєвропейської країни. Особливо підкреслюються такі елементи, як повага до історії та історичних персоналій, особливості архітектури, ландшафту, одяг та звичаї населення.

Значна увага у творі приділяється мові. Для жителів Слаки М. Бредбері вигадав слова, які, на його думку, нагадують одну із слов'янських мов: "Тут є складна граматики, відмінки, відміни і закінчення, цілий вибудований всесвіт, котрий у свою чергу вибудовує і впорядковує Всесвіт. Без нього світ позбувся б смислу і мети" [1, с.15]. Однак, для британського професора лінгвістики Петворта цей всесвіт нічого не означає, лише існує. Реалії культурного простору Слаки відкриваються перед іноземцем засобами недосконалої англійської його перекладача. Письменник іронічно передає ситуації, в яких виникають "труднощі перекладу", зумовлені чинниками, які ми згадували вище.

Незбагненими залишаються і прислів'я, які передають "мудрість слакського народу" засобами англійської мови. Наведемо кілька з них: "Деякі справи – це деякі справи" [1, с.35], "Хороший друг – це той, хто провідає вас у тюрмі. Але насправді хороший друг – це той, хто приходив на ваші лекції" [1, с.71], "Слово – горобець, а мовчання – золото" [1, с.98]. Поряд із вербальними непорозуміннями, виникають і невербальні. Так, наприклад для Петворта залишилося незрозумілим значення жесту, який слакці використовували у різних ситуаціях і в різних контекстах (торкання пальцями носа), як і мистецтво промовляти тости, дивлячись в очі один одному. І вже зовсім комічно виглядала опера, написана видатним слакським поетом, яку мав честь відвідати британський гість. Однак, йому так і не відкрилася таємна суть безкінечного перевтілення і перетодження персонажів, незважаючи на "професійні" коментарі Любійової та Плітплова.

Пізніше, мандруючи зі своїм гідом Марисею Любійовою, Петворт буде спілкуватися англійською, однак, як пише Бредбері, ця мова не здватиметься йому рідною, а лише "засобом міжнаціонального спілкування" [1, с.105]. Цій темі він присвятить цілу лекцію, яку, нажаль, мало хто зрозуміє. Малкольм Бредбері іронічно зазначає, що його герой – комівояжер, який пропонує дуже цінний товар: "Ідеальний британський продукт, що не потребує ні праці, ні робочих, ні конвеєрів, ні запчастин, який використовується всюди для найбільш особистих та найбільш громадських потреб. Ми називаємо його англійська мова, вона усім потрібна..." [1, с.17].

Як професор лінгвістики Петворт знає чимало мов, однак більшість з них – мертві. Так, Петворт знає, як буде "чай" і "кава" приблизно тринадцятьма мовами, "пиво" і "вино" – одинадцятьма - дванадцятьма, "Будь ласка" і "Дякую" – дев'ятьма - десятьма. "З науковою метою він вивчив досить багато ескімоських назв снігу. Туристичні слова, такі як "музей" і "собор", дорожні "митниця" і "реєстрація", слова-виручалочки "їжа" і "туалет", він легко запам'ятовує на місці. Однак все це приклади та ілюстрації; вивчити і застосувати в житті мову, якою розмовляють і за якою будують життя, йому, чесно кажучи, не легше, ніж нам" [1, с.16]. Цим прикладом автор роману підкреслює, що мова – це дещо набагато більше, ніж система знаків чи сукупність граматичних і лінгвістичних законів. Це, насамперед, код народу, який нею розмовляє, і розкривати цей код потрібно через культуру.

Нажаль, як дізнаємося з роману, професор лінгвістики Петворт не впорався із цим завданням. Він лише доторкнувся до поверхні слакської культури, проте не збагнув її суті. Міжкультурна комунікація не відбулася. Тут не спрацювала навіть англійська мова "як засіб міжнародного спілкування". Спробуємо все ж з'ясувати причини його поразки. Зосередимося на світоглядних кодах, які спричинили конфлікт інтерпретації і перешкоджали крос-культурному спілкуванню.

Як ми вже наголошували, головна роль у формуванні культурної свідомості слакців відведена тоталітарному комуністичному устрою. У цій системі координат такі поняття як простір і час мають чітко визначене місце. Бредбері зазначає, що "після численних вторгнень, пограбувань, бомбардувань і викручування рук країна є народною республікою, входить до соцтабору СЕВ і Варшавського договору" [1, с. 24].

Однак, між рядками прочитуємо, що попри усі намагання тоталітарного режиму диктувати свої правила і маніпулювати свідомістю людей, реальність і видимість часто не співпадають. Так, приміром, історію тут розглядають як діалектичний прогрес, на відміну від занепалого Заходу, де у ній вбачають романтичне минуле [1, с.3]. Однак, як не парадоксально, чимало меморіальних дощок загиблим у національно-визвольній боротьбі

увіковічнюють пам'ять про героїчні часи. Національну культурну спадщину бережуть і, оскільки вся вона була знищена під час Другої Світової Війни, старанно відновлюють.

Схожа ситуація і з трактуванням важливості репутації індивіда. Письменник неодноразово наголошує на вдаваній стриманості та пуританстві жителів Слаки, які є вимогою для громадянина країни соцтабору, адже вони постійно перебувають у полі зору невидимого, але всюдисущого КДБ. Проте і тут знаходить способи самореалізуватися “магічна реалістка” Катя Принцип, заручившись підтримкою впливових співробітників партапарату; у барі готелю відверто фліртує із гостями повії; чиновники ходять до театру зі своїми коханками, а в кабіні літака пілоти просто в повітрі влаштовують вечірку. Такі ситуації лише спантеличують британця, адже у цій культурі усі створюють видимість протилежну до дійсності.

В той час як у вільнодумному британському суспільстві ситуація до комічності протилежна: поміркованість і “нормальність” перестала вважатися “нормою” і навіть засуджується. Бредбері так описує свого героя: “Він білий сорокалітній одружений чоловік, британець і буржуй – і за кожен із цих пунктів його хтось ненавидить, про що Петворту прекрасно відомо” [1, с. 9].

По-філософськи характеризує цю ситуацію сам автор: “Світ дихає злобою і заклопотаністю, в одних країнах люди почуваються обмеженими у своїх правах, в інших – занадто роз’єднаними. Інколи важко збагнути, що ж таке особистість, а ще важче нею бути. За багатьох обставин краще залишатися якомога більше обезособленим” [1, с.18]. Саме цього принципу і дотримується головний персонаж роману. У всіх сюжетних поворотах він здається заручником обставин. Усі пригоди трапляються з ним не з його власної ініціативи, а за його покірною згодою, яка сприймається як намагання бути ввічливим гостем у чужій країні і не перечити господарям. Навіть репліки Петворта – це переважно одне речення чи слово, що передає згоду.

Кульмінація та розв’язка роману художньо інтерпретує проблему розуміння долі і відповідальності індивіда. За іронією обставин Петворт стає заручником таємної змови письменниці Каті Принцип та доктора Плітплова, які просять його перевезти за кордон і опублікувати там дисидентський роман, адже тут у тоталітарній Слаці під пильним оком КДБ це неможливо. Плітплов незрозумілою для Петворта англійською мовою переконує його, що його місія у цій справі надзвичайно важлива, адже він зробить внесок у розвиток слакської літератури і прославить Катю Принцип. Однак, за незрозумілих обставин портфель Петворта із заповітним рукописом підірвала служба безпеки аеропорту у Франкфурті. Незважаючи на цю прикрість, наш герой зовсім не сумує. Повернувшись додому в Британію, він повертається у звичну для нього культурну парадигму і знову його свідомість визначається буттям – іншими реаліями, у яких книга Каті Принцип, так як і його лекції вже “зовсім не важливі”.

З цього приводу Малкольм Бредбері зауважує: “Писане слово має у різних культурах не лише різне значення, що пов’язано із зміною контексту, але й різну вагу чи статус. У деяких культурах – наприклад у тій, до якої належить Петворт, – слова циркулюють вільно, залюбки вимовляються і досить легко публікуються, тому їх ринкова вартість низька. В інших культурах – як, наприклад у цій, – слова дозуються строгіше, тому, згідно з відомим економічним принципом, цінуються високо. У таких культурах текст – небезпечний, книги – маленькі бомби” [1, с.21]. Ця характеристика цілком актуальна для самого тексту роману, тому влучна іронія, метафори, стилістичні та лінгвістичні звороти та описи, створені автором, заслуговують на окреме ретельне дослідження.

У запропонованій статті ми розглянули лише деякі аспекти проблеми міжкультурної комунікації, висвітленої Малкольмом Бредбері у романі “Обмінні курси”, зосереджуючись на інтерпретації культурних кодів та їх репрезентації. Проаналізований твір пропонує художнє трактування таких питань як роль мови у процесі міжкультурного діалогу, значення суспільно-історичного контексту для пізнання чужої культури, а також конфлікт інтерпретації, зумовлений окремими світоглядними розбіжностями у парадигмі “свій”/“чужий”.

Література:

1. Бредбері М. Обменные курсы : [роман] / Малькольм Бредбері. Пер. с англ. Е. Доброхотова-Майкова – М : АСТ, Транзиткнига, 2006. – 175 с.
2. Осипов П.І Міжкультурна комунікація: проблеми і перспективи / П.І. Осипов // Матеріали міжнародної наукової конференції. – Миколаїв, 2011. – С.48-54.
3. Goodenough W. H. Cultural Anthropology and Linguistics. – N.Z., 1964.
4. Le Baron Michelle. Cross cultural communication [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.beyondintractability.org/bi-essay/cross-cultural-communication>.